

Miroslav Hroch

Kraj historizma?

s češkog prevela Maja Janković

Pitamo li se čime se odlikovalo mišljenje ljudi i argumentacija političara pretprošloga stoljeća, u odgovoru nikada neće, među karakterizacijama onoga doba, izostati referenca na „historizam“. U ovome se mišljenju slažu povjesničari i društveni znanstvenici, i to unatoč činjenici što većina njih kritizira, čak i odbacuje stavove koje označavaju terminom „historizam“. Takav je konsenzus relativno rijedak, ali istodobno sumnjivo neuobičajen. Naša će se sumnja potvrditi upitamo li se što su zapravo pod „historizmom“ mislili njegovi kritičari i oni koji su ga prihvaćali. Još prije nego je objavljeno klasično djelo Friedricha Meinecka *Nastanak historizma (Die Entstehung des Historismus)* 1936. god., počeli su se pojavljivati kritički prigovori historizmu, a time i diskusije o njegovoj ulozi. Obično se u vezi s time citira Friedrich Nietzsche ili Ernst Troeltsch¹, a pogotovo je od polovice 20. stoljeća određivanje protiv historizma, naročito u društvenim znanostima, postala gotovo obvezatnom oznakom „modernizma“, izrazom stava koji se određuje protivno duhu 19. stoljeća. Što se prigovaralo historizmu? Sažeti pregled kritika historizma, koji je sastavio Thomas Nipperdey, pokazuje da se radilo o vrlo raznolikim prigovorima². Historizam je bio odbacivan kao puka refleksija prošloga bez sveze s budućim. Bio je smatran oblikom objektivizma, koji prema jednima isključuje interes za bolje alternative razvoja, kao što su napredak ili emancipacija, prema drugima isključuje ulogu subjekta u ime rankeovskoga zahtjeva „wie es eigentlich gewesen“ [„kako je zapravo bilo“]. Politički angažirani autori prigovaraju historizmu da je „status quo“ ideologija i stoga uporište konzervativne ideologije. Sljedeća mana historizma trebala bi biti njegova usmjerenost na pojedinosti, na jedinstvenost u prošlosti. Jedni smatraju historizam neprikladnim jer je ograničen na jednostavan opis i pripovijedanje, a drugi ga, naprotiv, odbacuju kao stav koji pristrano i jednostrano opisuje prošlost, budući da je povezan s povjesničarevom sadašnjošću. Smatra se da je karakteristika historizma to što se bavi samo političkom poviješću, a ne društvenom. I tako je historizam s jedne strane smatran nedopustivo objektivističkim a s druge strane izrazom subjektivizma, s jedne strane kontemplativnim i objasnidbenim a s druge pravolinijski pripovijedaćim, s jedne strane konzervativnim i s ignoriranjem sadašnjosti a s druge strane previše suvremen. Drugim riječima, terminom historizam označavalo se univerzal-

no historijsko mišljenje o društvu, zapravo također određeni tip filozofije povijesti, jednako kao što se njime, naprotiv, prihvaćalo slijeđenje prošlosti sužene na skup povijesnih podataka, kritika suvremenih prilika u ime vrijednosti prošloga, ali isto tako relativizacija vrijednosnih sustava kao rezultata promjenjivoga tijeka povijesti³. Dodajmo da je Karl Popper odbacivao „historicism“ kao društveno-znanstvenu teoriju, koja na temelju proučavanja prošlih zakonitosti želi predviđati budućnost⁴. Već je iz ovoga pregleda jasno da gore spomenuta podudarnost kritičkih stavova o historizmu nije podudarnost u pogledu na to što se ovim terminom misli. Pojedini autori kritički definiraju i komentiraju „historizam“, prije svega zato da bi time mogli istaknuti „novinu“, originalnost svoga metodološkog pristupa i ujedno se distancirati od starije, „predmoderne“ metodologije. U našem bi kontekstu bilo neprikladno baviti se razlikama među njihovim koncepcijama historizma, upuštati se u teorijska razmatranja o tome *što je a što nije* historizam. Uostalom, u takvim razmatranjima opet ne bi bila riječ o određenju što historizam „je“ ili „nije“, nego o tome što ovim terminom različiti autori označavaju. Međutim polemike oko historizma upravo postavljaju pitanje što je nasljedstvo 19. stoljeća, vrlo su važan izvor, prije svega zato što su utemeljene na gore navedenom konsenzusu: naime da je historija, snažna sveza s prošlošću, s njezinim proučavanjem i spoznavanjem, bila jedno od temeljnih obilježja one epohe. Upravo je intenzitet kritika historizma potvrda toga, kako god ga već definirali, da historija, odnos prema historiji do danas ima svoje značenje, breme s kojim su se proučavatelji – i ne samo oni – stalno iznova suočavali i s kojim se do danas suočavaju. Međutim ukoliko bismo iz posve pragmatičnih razloga poimali historizam u najširem smislu riječi i njime označili svekolik zbir svjesnih odnosa čovjeka prema prošlosti, tematsko bi određenje ovoga članka „kraj historizma“ izgubilo smisao – budući da svako doba, jednako kao svaki pojedinac, ima nekakav odnos prema prošlosti, ima svoje pamćenje. Povijesnu svijest, koja se proteže od kritičke historiografije sve do maglovitih mitova, treba, doduše, svakako modificirati, kritizirati, ali ne anulirati. Zato ću pokušati pristupiti problemu sa suprotne strane: ne boriti se s definicijom termina „historizam“, već se pitati čime je bio određen odnos prema prošlosti u 19. stoljeću, drugim riječima, pokušati pronaći i odrediti pokazatelje kojima možemo odrediti mjesto prošlosti u svijesti ljudi onoga povijesnog razdoblja, koje označujemo devetnaestim stoljećem. Pri tako općenitom određivanju kao polazište nam mogu poslužiti pokušaji konsenzualnog određivanja historizma, kao što ih naprimjer najnovije nalazimo kod Lenke Reznikové: kao stav koji „stavlja poseban naglasak na prošlost, aktualna pitanja gleda, prije svega, u historijskoj perspektivi i svjesna je povijesne promjenjivosti društvene zbilje“⁵. Zanimljivo je da se ova karakterizacija iznenađujuće podudara s određenjem historizma, koje je formulirao engleski historijski sociolog Antony Smith: to je „interpretacija individualnih i društvenih pojava kao rezultata zbira događaja, iz kojeg treba objasniti identitet i zakonitosti rasta tih pojava“⁶. Međutim u usporedbi s Reznikovom, u Smithovu ćemo poimanju usto naći također i stav da historizam pristupa društvenoj zbilji sa sviješću da je potrebno i moguće odrediti uzročne veze u njezinom tijeku. Smatram da upravo takvo općenito određenje sažeto karakterizira to što je tipično za ostavštinu 19. stoljeća – ili u najmanju ruku za našu predodžbu o njemu. Zato će se sljedeća razmatranja temeljiti upravo na tom širokom poimanju „historizma“ kao perspektive pri pogledu čovjeka na sebe sama i na svoje doba. Iz tog kuta promatranja, u historizam 19. stoljeća treba isto tako ubrojiti rankeovsku „historijsku školu“ kao i hegelovsku

filozofiju povijesti, marksizam jednako kao pozitivizam. Da bismo mogli preciznije analizirati što je obuhvaćao i u kakvom obliku do nas dopire odnos prema prošlosti kao ostavština pretprošloga stoljeća, trebali bismo pokušati s konkretizacijom. Dakle što sve spada u onu kategoriju stavova, koje karakteriziramo time što vide sadašnjost i zapravo svaku pojavu i proces „prije svega u povijesnoj perspektivi“? Stoga ćemo se pitati kakvu je društvenu ulogu imala ranije ova povijesna perspektiva – i pokušat ćemo je usporediti s onom kakvu ima danas. Za odgovaranje na ta pitanja najprije će biti prikladno uzeti u obzir to da se radi o raznolikom zbiru stavova, pogleda i očekivanja, od kojih se najvažnijim smatra sljedeće:

1. povijest nam pripovijeda događaj, kojim se bavimo, za koji mislimo da ga razumijemo;
2. otkrivamo prošlost, pri čemu je spoznaja istine o njoj cilj sam po sebi dostatan;
3. prošli događaji, čiji uzroci i naročito posljedice jesu ili trebaju biti izvor uputa za suvremenike, povijest je „magistra vitae“;
4. povijest je neka emocionalna primjena uloge „učiteljice života“ koja nam pruža (obično u personaliziranom obliku) modele za nasljedovanje, ali, naprotiv, također opominjuće primjere;
5. povijest je slijed događaja koje želimo razumjeti, objasniti, dakle analizirati njihove uzročne veze, pri čemu je također ili, prije svega, riječ o tumačenju i shvaćanju današnjeg svijeta;
6. međutim u ovoj se analizi može također raditi o razumijevanju temeljnih tijekova povijesti i njihovih općenitih povezanosti i zakonitosti;
7. prošli događaji mogu biti izvor ili opravdanje zahtjeva i postulata za sadašnjost – bilo već narodnih, grupnih ili rodnih – i također nastojanja oko legitimiranja posredovanjem historije;
8. povijest je izvor vrijednosti, koje omogućuju razumjeti opravdanost, smisao naše egzistencije, naše „poslanje“ – upravo kako na individualnoj tako i na općoj razini;
9. povijest pruža argumente i poticaje za grupnu identifikaciju: povezanost svake skupine, a, prije svega, dakako, nacije, pojačana je time što je svjesna zajedničke sudbine, zajedničke povijesti;
10. međutim također pruža inspiraciju i argumente za nastojanje da se promijeni sadašnje stanje, za zahtjeve strukturalnih promjena – i tako tvori nekakvu „odskočnu dasku“ za traženje ili novo oblikovanje budućnosti, ili kakve već bilo.

Te karakterizacije, koje se čine kao opće dane, vjerojatno ne bismo u današnje vrijeme smatrali općeprihvaćenima, međutim ovdje su prezentirane kao konstrukcije perspektiva, koje je nudio „historizam“ pretprošloga stoljeća. Naravno, to su bile u

sebi proturječne karakterizacije i u mnogo pogleda međusobno nespojive. Iz te konstrukcije proizlazi pitanje što je danas *ostalo a što se promijenilo* u tim karakterizacijama u odnosu prema prošlosti, u usporedbi s 19. stoljećem.

Prikladnije će biti započeti pitanjem što se nije promijenilo. Nije toga mnogo. Na prvom je mjestu – vjerojatno općeantropološka – potreba za naracijom: i danas ljudi rado poslušaju ili pročitaju događaj o tome kako su živjeli ljudi u prošlosti, kako su se hranili, kako su se voljeli, kako su se sudili, kako su se zajedno borili, kako su se ubijali. Zapravo ih opažaju kao nadvremenske događaje o općeljudskim osobinama i interesima, koji, dakako, mogu imati i dublju, primjerice etičku ili političku dimenziju. Obično ne uviđaju da u te „općeljudske“ događaje umeću vrijednosne sustave svojega vlastitog vremena, nacije ili društvene formacije. Naravno, za razliku od prvih stoljeća, danas historijska znanost umjesto političke povijesti sve više izlaže čitateljima događaje iz života ljudi, bilo da ih se označava kao kulturnu povijest, povijest svakodnevice ili drugačije. Tu je također i razlika u recepciji historijske produkcije. Danas, kada su ideološka kritika i postmodernistički agnosticizam doveli u sumnju uvjerenje 19. stoljeća – zahtjev za objektivnošću i historijskom istinom – dio historijskog pripovijedanja dospijeva, na kraju krajeva, u položaj književnog žanra, koji je u skladu s tim percipiran kao SF. Riječ je o pripovijedanju događaja, koji treba imati svoju unutarnju logiku i dinamiku, ali čiji je odnos prema realnosti, ukoliko je uopće reflektiran, irelevantan. Ako pak pritom raste popularnost historijske literature o činjenicama, a pada interes za romanesknu literarnu fikciju, potvrda je to činjenice da velik dio zainteresiranih za prošlost daje prednost „znanstvenom“ izlaganju pred „izmišljotinama“ romana – i stoga podsvjesno čezne za „istinitim“ događajem, koji priziva znanstvenu spoznaju kao oznaku kvalitete. Na drugom bih mjestu među nepromjenjivim odnosima prema historiji naveo zahtjev da poznavanje prošlosti bude izvor naputka za sadašnjost, a eventualno i za budućnost. Za razliku od 19. stoljeća, danas ne dijelimo iluziju o „objektivnosti“ takvoga naputka. Znamo da je onda takav naputak bio, a i danas je obično naputak sa zahtjevom: današnji čovjek želi biti podučan, ili preciznije rečeno, sa stajališta onih koji određuju stvari, današnji čovjek treba biti *podučan na temelju prošlosti*. I to tako kako to odgovara potrebama i predodžbama onih koji određuju tijek sadašnjosti, odnosno žele ga određivati. Nadalje u češkom javnom prostoru stoga preživljava postulat da historija treba biti u službi politike, kako bi pružila „povijesno obrazloženje“, tj. legitimaciju određenih političkih stavova i zahtjeva. Kao treće, nacionalno ujedinjujuća, uloga povijesne svijesti u oblikovanju identiteta uglavnom je, doduše, danas priznata jednako kao u 19. stoljeću, ali uspješnost takvoga utjecaja na svijest građana računalnog doba ne treba precjenjivati. Dobiva više karakter ispražnjenoga stereotipa: zajednička sudbina nacionalne zajednice priznata je i instrumentalizirana, ali sve se manje oslanja na konkretno povijesno znanje. Ili, točnije rečeno, takvo znanje kao da ni ne treba. Bilo bi korisno podvrgnuti dubljoj analizi je li ovdje pad nacionalne samosvijesti odlučujući faktor, ili u kojoj je mjeri prije posljedica raspada ostalih sastavnica historizma. Kao četvrto, možda ponegdje na margini preživljava također predodžba da iz prošlosti treba izvući neke primjere osobnosti za djelovanje suvremenika – iako iz anketa tipa najveći Čeh isplivava da su ljudi više fascinirani „veličinom“ osoba, bez obzira na njihov moralni profil, ili njihovim „drugim životom“, tj. izborom informacija koje su im podastirane. Čini se da im – jednako kao rastućem broju povjesničara – sve manje imponiraju povijesne osobnosti kao potencijalni primjeri za život, koji bi isplivao iz

njihova životnoga djela ili moralnoga profila. Također je znakovito da se više poistovjećuju s osobama iz redova vladajućih klasa – s moćnim, bogatim i u svojem vremenu slavnim ljudima. U tom smislu Valdštejn pobjeđuje Komenskog. U drugom i četvrtom slučaju – pri crpljenju „naputaka“ iz prošlosti i pri traženju uzora osobnosti ili modela ponašanja – registrirat ćemo, dakako, također jasnu razliku povijesne perspektive između pogleda ljudi našega vremena i ljudi 19. stoljeća. To je *razlika u vremenskoj dimenziji*, u datiranju toga što se onda i danas smatralo, odnosno što se smatra relevantnom prošlošću. Za ljude u 19. stoljeću „njihova“ je povijest bila vremenski neizmjereno dugo razdoblje, koje je sezalo duboko natrag – ne samo do srednjega vijeka nego također do staroga vijeka, tako kako je to odgovaralo sadržaju humanističke srednjoškolske obrazovanosti. Moralnom odgoju današnjega čovjeka jedva nešto govore Termopil, Sokratova smrt ili *Hannibal ante portas*, jednako kao što ga vjerojatno ne nadahnjuje pobjeda Čeha u Chlumcu ili na Vítkovu. Maraton je poznat samo zahvaljujući lakoj atletici. Bjelogorski poraz i njegove posljedice, koji su u 19. stoljeću bili promatrani u kontekstu političke borbe i češke nacionalne suvremenosti, danas su pali u položaj mutne uspomene, koja ima – unatoč pokušajima branitelja i kritičara protureformacije – samo neznatnu političku aktualnost. „Narodni mučenici“ i junaci iz srednjega vijeka ili ranoga novoga vijeka – ukoliko već nisu zaboravljeni – prije postaju predmet ironijske relativizacije. U današnje vrijeme pružaju prihvatljiv – ili prije politički korektan? – kanon „iskustava“ i „uzora“, prije svega najnovije povijesti. Ukoliko još živi „tipično češka“ potreba mučeništva, o kojoj je svojedobno pisao Robert Pynsent, onda crpi upravo iz toga najnovijeg razdoblja posljednjih pola stoljeća⁷. Uz pitanje o tome koji stavovi u odnosu prema prošlosti preživljavaju, sada se treba zamisliti nad time koje su se sastavnice odnosa prema povijesti u usporedbi sa stavovima pretprošloga stoljeća raspale. Dakle što od gore navedenih deset karakterizacija odnosa prema povijesti u 19. stoljeću danas više ne vrijedi, budući da su se našle na rubu zanimanja ili su uopće nestale iz glavne struje češke historiografije i drugo – je li postupno nestala povijesna svijest⁸ našega društva ili u njemu igra drugačiju ulogu? Već iz toga što sam barem kao djelomice „preživljavajuće“ označio samo četiri kategorije stavova prema prošlosti, proizlazi da je većina karakterizacija povezanih s ovako ili onako interpretiranim historizmom danas gotovo zaboravljena i ne jedanput eksplicitno odbačena. *Prije svega to je traženje kauzalnosti*. Kvalificirano tumačenje uzročnih veza je, odnosno trebalo bi biti, prije svega, posao profesionalaca – povjesničara. Društvenu relevantnost treba, razumljivo, očekivati od znanstvene analize velikih procesa i promjena. Dakako, za takvu se analizu uzročnih veza suvremena historijska znanost zanima sve manje⁹. Ukoliko je uzročno tumačenje danas negdje dospjelo na rub interesa povjesničara, ako se pak u ime odbacivanja „historizma“ širi skepsa u spoznaju općenitijih veza i, naprotiv, vjera u odlučujuću ulogu osobnosti ili slučajnosti, osobito relativistički agnosticizam, pa ipak time nije iz povijesne svijesti društva uklonjena jednostavna ljudska potreba poznavati uzročne veze. Međutim budući da tu (antropološki zadanu ili društveno uvjetovanu?) potrebu ne želi ili ne umije zadovoljiti povijesna znanost, time je oslobođen prostor pseudopovjesničarima za neprofesionalnu i diletantsku, ujedno, dakako, instrumentaliziranu igru za tumačenje povijesti. Otvara se polje za jeftinu kritiku „mitova“ i za banalne „antimitove“, koji su često zapravo samo jeftini obrnuto izmijenjeni mitovi¹⁰. Nije sigurno slučajno da tematika mitova proživljava u posljednjih petnaest godina nezapamćenu konjunkturu i u tome je zamijenila dotad omilje-

nu spekulaciju o „smislu povijesti“. Isto tako možemo opaziti jasnu korelaciju među odbacivanjem uzročnoga tumačenja i rezignacijom prema „velikoj povijesti“, tj. prema makroanalitičkoj dimenziji povijesnoga istraživanja. U vezi s tim, u opoziciju se prema uzročnome tumačenju postavlja novi, nedvojbeno pozitivni aspekt studija prošlosti, koji je u 19. stoljeću ne samo nedostajao nego je bio eksplicitno odbacivan. To je studij prošlosti iz kuta alternativa povijesnoga razvoja. Ta je perspektiva neosporno obogaćivanje pogleda na prošlost, međutim nije u proturječju s traženjem uzročnih veza, štoviše prije obrnuto. Nevolja je u tome što razmatranje *alternativa* ostaje ograničeno na informaciju o nacionalnoj povijesti i primjenjuje samo sporedno i ne previše promišljeno komparativne pristupe¹¹. Ovdje, prije svega, nedostaje dosljedna primjena komparativne metode. Ukoliko se takva primjena upotrebljava u istraživačkoj praksi, onda se to događa, prije svega, na mikroanalitičkoj razini, gdje odlučivanje pojedinca, sigurno faktor slučajnosti, igra središnju ulogu i gdje se komparativna analiza, koja je temeljna pretpostavka i dio studija razvojnih alternativa, može primjenjivati samo kao određivanje podudarnosti i razlika, što za alternativno tumačenje nije dovoljno. Izrazitom značajkom historizma pretprošloga stoljeća bilo je uvjerenje da je iz povijesti moguće izvući određene postulate za sadašnjost – postulate moralne i naročito političke naravi. Najpoznatijim, ali ni izdaleka jedinim, izrazom toga uvjerenja bio je u češkoj – a također i hrvatskoj, norveškoj, škotskoj, itd. povijesti program *povijesnoga prava*. Pritom je važno uvidjeti da je izvođenje pravnoga zahtjeva iz povijesti bilo vidljiv relik feudalnoga, predmodernoga shvaćanja pravnih odnosa. Danas jedva netko primjenjuje te zahtjeve u području racionalne politike, iako ne jednom postajemo svjedoci toga da su relikti državno-povijesnoga argumenta pohranjeni negdje u povijesnoj svijesti češkoga naroda. Međutim takav pomak ne vrijedi općenito, dovoljno je spomenuti značenje povijesnoga argumenta u sukobima koji su se rasplamsali na ruševinama Jugoslavije ili Sovjetskoga Saveza. Povijesno argumentira također škotski separatizam, a prije nekoliko godina bio sam u Valenciji svjedokom demonstracije desetak tisuća ljudi koji su zahtijevali samostalnost te provincije u ime njezinih povijesnih prava, koja je ukinuo Bourbon Filip V. po svom stupanju na španjolsko prijestolje na početku 18. stoljeća. Kod nas je drugačija situacija: državnost češkoga naroda nije osporena i politički realizam unaprijed isključuje mogućnost primjenjivanja prava na tako davnom temelju. Pa ipak u skladu s gore spomenutim skraćivanjem prošle vremenske dimenzije povijesne svijesti, postajemo svjedoci preživljavanja povijesnoga argumenta s područja suvremene povijesti. Povijesna se argumentacija kao izvor pravnoga zahtjeva provodi naprimjer u diskurzu o odlasku – ili izgonu – Nijemaca. Uostalom, i pravo na restituiranje povijesni je argument i znakovito je kako brižno treba paziti na ograničenu vremensku dimenziju u kojoj treba primjenjivati taj tip povijesnoga prava. Povijest nije bila za 19. stoljeće samo izvor pravnoga i političkoga zahtjeva, nego također, kao što je već bilo rečeno, izvor vrijednosti i informacija za shvaćanje „sebe sama“ – u smislu poimanja vlastite nacionalne zajednice. Pretpostavka takvoga razmišljanja bilo je primordijalno i personalizirano shvaćanje nacije, iz kojeg je pak bila izvedena konstrukcija nacionalne povijesti kao nasljeđa etnički definirane drevne zajednice. Unatoč tome što su tijekom posljednjih godina neki povjesničari to shvaćanje „naše povijesti“ doveli u sumnju i odbacili¹², nedvojbeno je da ono u mislima čitateljske publike, dakle u češkoj povijesnoj svijesti, nije ni izdaleka prevladano. Jednako kao u slučaju „povijesnoga prava“, ovdje se suvremeno stanje povijesne svijesti širokih slojeva na-

šega društva razilazi s konceptima znanstvene historiografije. Usput se čini da ta dihotomija znanstvenoga i popularnoga „historizma“ pripada također pojavama, koje češko društvo 19. stoljeća nije poznavalo u takvoj mjeri – pogotovo ne u razdoblju kada je nacionalni pokret postigao masovni odaziv i kada se profesionalna nacionalna historiografija radovala općem priznanju. Međutim tu bi hipotezu trebalo potvrditi ciljanim istraživanjem. Dihotomija znanstvenoga istraživanja i popularne opće povijesne svijesti ovdje, naravno, nije shvaćana kao suprotnost dvaju nespojivih fenomena. Naprotiv, među obojima je široka prijelazna zona, u koju naročito smjeraju debate o povijesnim mitovima, a koja služi ne samo za prijenos znanstvene informacije u opću svijest nego također obrnuto, za prijenos stereotipa opće povijesne svijesti na znanstvenu razinu. Jasan primjer takvoga prijenosa obrnut je izljev provincijalizirane povijesne svijesti u znanstveno područje. Pod provincijaliziranom povijesnom svijesću razumijem ograničenje povijesnoga pogleda na teritorij vlastitoga naroda, a sve češće i na manja subnacionalna područja. Takav je samousredotočeni pogled bio tipičan za cijelu češku historiografiju 19. stoljeća i stanovite tendencije prema njegovu prevladavanju naći ćemo tek u Šustovu, Bidlovu i Slavíkovu djelu, a programski pak u historiografiji nakon Drugog svjetskog rata. *Provincijalizacija* suvremenog historizma nije, dakako, jednostavan povratak u 19. stoljeće. Dok u 19. stoljeću možemo govoriti o gotovo programskoj ignoranciji širega povijesnog konteksta, danas bogatstvo knjiških naslova, izdanih uz europsku i svjetsku povijest, ukazuje na to da češka povijesna svijest nije ograničena na interes za nacionalnu povijest. Tome kontrastira sve jača provincijalizacija znanstvenoga istraživanja, koja se očituje u sve izrazitijem ograničavanju interesa povijesne znanosti na nacionalnu i lokalnu povijest. Tu razvojnu tendenciju ne treba posebno razjasniti: dovoljno je pogledati sadržaje većine povijesnih časopisa i programe koji se nude studentima povijesti na našim mjesnim sveučilištima i pedagoškim fakultetima. Sa stanovitim pretjerivanjem bilo bi moguće reći da neki proučavatelji u nesvjesnom nastojanju da se oslobode od određivanja češkog nacionalnog identiteta prema njemačkom narodu, što je bilo karakteristično za 19. stoljeće, namjeravaju češki identitet odrediti time da češku povijest promatraju istrgnutu iz europskoga konteksta.

Konstrukcija nacionalne povijesti imala je neizmerno značenje za identifikaciju s nacijom, za *svijest o nacionalnoj pripadnosti*. Iz nje je novooblikovana građanska nacionalna zajednica crpila ne samo samospoznaju nego i svijest o vlastitom značaju, svijest o svrsishodnosti vlastite egzistencije i također odgovornost za nacionalnu zajednicu i njezinu kulturnu baštinu. Ujedno bi nacionalna povijest trebala dati poticaj za traženje odgovora na pitanja i probleme s kojima se borilo suvremeno društvo, pružiti argumente za aktualne stavove, ponuditi smjernicu za rješenje problema, tražiti povijesne paralele i sl. To sve ćemo obično naći u svim zemljama ondašnje Europe, bio je to sveeuropski fenomen i u tom pogledu češko društvo nije tvorilo nikakvu iznimku. Danas se ponovno srećemo sa sličnim razmišljanjima o ulozi nacionalne povijesti, prije svega na razini žurnalistike i slobodne esejistike, no srećom su kvaliteta i autoritet takvih razmatranja ipak neusporedivo niži nego u 19. stoljeću. Međutim uistinu specifična bila su češka razmatranja i diskusije o tome kakav je „*smisao*“ imala ta nacionalna povijest, koju je izdao Miloš Havelka u zaslužnoj dvosveščanoj ediciji. Ne znam nijedan europski narod gdje bi se tako vehementno, opširno i ustrajno proučavalo pitanje o smislu vlastite povijesti. U tom bi pogledu češki intelektualci – naime te su diskusije bile njihovo djelo, ne rezultat opće povijesne svijesti – zaslu-

žili bilješku u Guinnessovoj knjizi rekorda. K tome je ta diskusija o smislu nacionalne povijesti dočekala svoje uskrsnuće u posljednjoj trećini 20. stoljeća. Ne usudujem se dalje govoriti o tom pitanju, vrednovanje prepuštam kompetentnijim autorima¹³. Dopuštam si samo izreći hipotezu da je intenzitet interesa za smisao nacionalne povijesti (a u određenom pogledu također za smisao nacionalne egzistencije) imao svoje korijene u dva obilježja češkoga historizma 19. stoljeća: kao prvo bila je to *nesigurnost* nacionalne egzistencije i uz nju vezan dojam da s nacionalnom zajednicom nije sve u redu, dakle osjećaj krize – bilo da je neopravdan ili opravdan. Ta se nesigurnost suvremenosti okrenula prema budućnosti: u povijesti se tražio sadržaj, „smisao“ buduće egzistencije, tražile su se vrijednosti na kojima bi se mogla transformirati sadašnjost i stvarati budućnost češkoga naroda. Kao drugo bila je to *raspolućenost* u vrednovanju ključnih trenutaka češke povijesti – počev od dolaska kršćanstva preko husitizma, Bijege gore sve do narodnog preporoda. Ta raspolućenost, tj. postojanje alternativnih koncepcija nacionalne povijesti nije bila češka posebnost – poznata nam je naprimjer u Francuskoj, Velikoj Britaniji, Njemačkoj, ali ni u jednoj od tih zemalja nije postala poticaj za dvojbe oko smisla vlastite nacionalne egzistencije. Drugim riječima: u češkom se slučaju izostajući konsenzus u pogledu na povijesno posredovane vrijednosti projicirao na sumnju o tome treba li uopće naći temelje na kojima bi daljnja budućnost nacije mogla biti sagrađena. Rasprava o „smislu povijesti“ *de facto* je bila spor oko instrumentalizacije povijesti nacije, čija je egzistencija bila osporena – i to posebno u sjeni apsolutne njemačke premoći. Rasprava o smislu povijesti ponovno je oživjela u kasnim godinama 20. stoljeća – opet kao traženje temelja za iznova ugroženu (ili transformirajuću) nacionalnu egzistenciju. Iako ta rasprava, slično kao rasprava o smislu povijesti prije sto godina, nikako nije izrazito utjecala na opću povijesnu svijest, čini se da u toj politiziranoj razmirici oko nacionalne povijesti uistinu preživljava historizam 19. stoljeća. Ipak, znakovito je da su diskusiju o smislu nacionalne povijesti u osamdesetim godinama potaknuli prije svega nepovjesničari. U toj se poziciji razilazi intelektualni historizam s praksom većine pripadnika povjesničarskoga ceha, koja je, kao što je nedavno upozorio M. Havelka, ostala i nakon 1989. god. pri tradicionalnoj povijesnoj naraciji i ukoliko je tražila nove puteve, nije ih nalazila u traženju odgovora na velika pitanja povijesti, nego na tlu *mikrohistorije*. Rezignacija prema traženju odgovora na velika pitanja, prema makrohistoriji, zajedno s tendencijom prema mikrohistoriji, orijentacija na kvalificirani opis i detalj, na antropološke konstante u povijesti – uostalom, sve je to karakteristično za razvojne tendencije ne samo češke, nego također europske historiografije. Taj pomak ima također svoje gnoseološke razloge. Prošlost može biti izvor iskustava i političkih argumenata samo onda ako smo uvjereni da su povijesne promjene imale svoju uzročnu povezanost i da smo sposobni prepoznati tu povezanost i racionalno je kauzalno analizirati. Pribrojimo k tome još vjeru u mogućnost postignuća konsenzualnoga prihvaćanja povijesnih tumačenja i spoznaja, i također vjeru da su te povijesne spoznaje važne za shvaćanje sadašnjosti i njezinu daljnju transformaciju za budućnost. Upravo je prema toj perspektivi, kako se čini, glavna struja povijesne znanosti – i to ne samo u nas – rezignirana. Moguće da ta tendencija nije ograničena samo na povijesne znanosti. Opća rezignacija korelira s fenomenom koji treba označiti kao „*gubitak budućnosti*“: izostanak alternativa za suvremeno stanje svijeta. Masarykova su pitanja češkoj povijesti, da navedem barem jedan primjer, bila motivirana, prije svega, nastojanjem da se pronađu odgovori, koji će pomoći poka-

zati put za usavršavanje češkoga društva, a spor oko smisla češke povijesti bio je spor oko toga kako ispuniti budućnost, koja se očitovala biti otvorenom. Suvremena se rezignacija prema budućnosti, kada „nitko ne nalazi dugoročnu viziju, pozitivnu temu za budućnost“, očituje i u stavu prema prošlosti¹⁴. Ne postoji li jedna alternativa u sadašnjosti, izgubit će se također interes za proučavanje velikih povijesnih obrata i, razumljivo, interes za aktualizaciju tih prevratničkih događaja. S određenim pretjerivanjem treba reći da je takav „gubitak budućnosti“, povezan s rezignacijom prema uzročnom tumačenju prošloga, specifičan oblik legitimacije suvremenih prilika. Dok se u našoj sredini u okolnostima transformacije nakon 1989. god. i možda također zahvaljujući onomu oživljavanju diskusije o smislu povijesti održavala još stanovita doza historizma zajedno s iluzijom mogućnosti daljnjih društvenih promjena, odnekud se već 1989. god. začuo nazor da je povijest u smislu povijesnih alternativa na kraju. „Kraj povijesti“ su onda tematizirala dvojica autora, koji su neovisno jedan o drugome istupili s predodžbom da za suvremene političke prilike ne postoje realno ostvarive alternative nakon što je pao kako fašizam tako i sovjetski model socijalizma. Predodžba o kraju povijesti, usput rečeno, ne smije biti zamjenjivana s predodžbom o kraju svijeta. Jedan od autora bio je njemački povjesničar Lutz Niethammer, koji je objavio knjigu „*Posthistorie*“. Je li povijest na kraju?, drugi je američki politolog Francis Fukuyama s esejem i kasnije knjigom *Kraj povijesti?*¹⁵. Oba se autora slažu u stavu da se već od Hegelova doba periodički pojavljivao nazor da je povijest završila, tj. da ne može donijeti nikakvu bitnu promjenu. Međutim razilaze se u vrednovanju te činjenice. Niethammer, polazeći više s ljevičarskih pozicija, priklanja se nazorima koji „kraj povijesti“ analiziraju s nostalgičnom tugom, suprotno tome Fukuyama, koji je izrastao u vladinom establišmentu Washingtona, smatra taj stav konačnim trijumfom liberalno-demokratskoga političkog sistema. Samo još treba likvidirati prijetnju neprijateljskih civilizacija. Dok je Niethammer, pišući na njemačkom, bio zapažen samo u Njemačkoj, Fukuyamine su teze dobile ogroman publicitet i odjek, koji je bio, razumljivo, pozitivan i negativan. Spominjem diskusiju o „kraju povijesti“, prije svega zato da bih zaključkom naglasio i priložio svoju tezu da bez vizije buduće sustavne promjene, budućeg razvoja, pogled na povijest također dopijeva u novi položaj. *Sub specie* „kraja povijesti“ proučavanje povijesti gubi svoju političku i moralnu relevantnost i svoju istraživačku dinamiku. Promatranje pojava i procesa u tijeku povijesti od prošloga prema budućemu, koje je jedno od osnovnih obilježja historizma, nije izgubljeno, ali zauzima novo mjesto u suvremenom društvu: prestaje si postavljati velika pitanja, i tako gubi onaj dio svojih društvenih funkcija, koje su nastojale povijesno tumačiti položaj današnjeg društva s namjerom da postignu njegovo daljnje usavršavanje. Prestaje težiti za uputama ili inspiracijom iz prošlosti, prestaje promatrati sadašnjost kroz prošlost, prestaje interpretirati prošlost u interesu sadašnjosti. Ukoliko bismo historizam shvaćali u tom užem smislu, mogli bismo doista govoriti o njegovom bližem kraju i o njegovom grotesknom preživljavanju u obliku ustavno njegovanog „nacionalnog pamćenja“. Međutim kraj historizma ne znači kraj historiografije, kraj povijesne znanosti ni kraj interesa za prošlost. Suprotno, u određenom bi se smislu čak moglo činiti da taj obrat donosi oslobođenje povijesne znanosti od tradicionalnih mitova, od političkih i ekonomskih interesa svoje sadašnjosti. Rađa se nekakav novi odnos prema prošlosti. Historiografija koja se oslobodila političkoga nadzora i društvene odgovornosti može se predavati iluziji o čistoj znanosti i slobodnom istraživanju. Povjesničari se

moгу uzajamno učvršćivati u uvjerenju da su upravo zahvaljujući tom oslobođenju umjeli izrazito precizirati i prilagoditi svoje metode (prije svega, dakako, posudbama iz društvenih znanosti) i također nezavisno otvarati teme koje su smatrane nevažnima u doba klasičnoga historizma. Također su zadržali interes stanovitoga (naravno, nevelikoga u usporedbi s prošlošću) dijela obrazovane publike, kako god da je motiviran taj interes. Povijesno se istraživanje moglo isto tako vratiti tadicionalnome, u pretprošlom stoljeću „provjerenom“ shvaćanju svoje struke kao znanosti o jedinstvenome i usredotočiti se na vrela kao na temeljni, ako ne i jedini relevantni izvor spoznaje. Povjesničari mogu postići i postižu značajne napretke u širenju spoznaja o tome kako su u prošlosti živjeli pripadnici njihova naroda, njihove pokrajine, njihove općine. Tu idiličnu sliku neospornih uspjeha donekle narušava strah da se isto tako povijesna znanost osuđuje na apsolutizaciju vrijednosti spoznaje kroz izvore, koja je nužno objektivno i teritorijalno omeđena. Tako preporođeno i ideološki opravdano prvenstvo mikroanalize prijeti baciti historiografiju u trajno oplemenjenu provincializaciju, dakle natrag u 19. stoljeće. U tom pogledu i u tom kontekstu vrijedi da nam se 19. stoljeće, bivajući izgnano na vrata, vraća kroz prozor u novom ruhu. Međutim trijumf egzaktne povijesne znanosti nema u kontekstu društvene uloge „sjećanja“, odnosno povijesne svijesti gotovo nikakav utjecaj. Raste skepsa prema znanstvenoj historiografiji ili prije njezinoj ignoranciji. Ovdje se stvara zanimljiv začarani krug koji možda najbolje ilustrira razlaz s povijesnom svijesću 19. stoljeća. Naime ako je povijesna znanost izgubila svoju legitimacijsku i društvenu funkciju i kreće se u položaju zabavne ili ukrasne arabeske, ako veliki dio žurnalistike potpuno sumnja u vjerodostojnost povijesne spoznaje i u njezin smisao, kakvo onda pravo imaju naše škole, preciznije rečeno naši učitelji povijesti na to da „preopterećuju“ učenike poznavanjem povijesnih podataka i uopće informacijama o prošlosti? Ukoliko kao rezultat toga izrazito padaju – kao što je bilo mnogo puta objektivno utvrđeno – znanja mlade generacije o povijesti, kako možemo očekivati da društvo sluša i razumije bilo kakvu vrstu povijesnoga pripovijedanja? Znakovito je da upozoravajući zov pred padom humanističke obrazovanosti – i to ne samo povijesne – dobiva minimalan prostor u medijima. Ipak, budući da se zadržala nužnost „pamćenja“, iz te se situacije produbljuje provalija među mitološkim nužnostima osnovne sastavnice povijesne svijesti društva i sve preciznijim rezultatima povijesne znanosti, koji nisu sposobni oblikovati povijesnu svijest. Pretjerujući pak treba konstatirati da ironiji sudbine najviše korespondira, sa stanjem realne povijesne svijesti suvremenoga društva, onaj dio pripadnika povjesničarskoga ceha koji se ne posvećuje rješenju povijesnih problema i konkretnoj istraživačkoj praksi, nego kritičkoj analizi rezultata tog rada i otkrivanju njegovih ideoloških korijena i odjeka koji stvaraju mitove. Takav je pogled, dakako, previše pesimističan i jednostrano usmjeren na pesimističnu alternativu daljnjega razvoja. Naravno, ukoliko bi se provela ta alternativa, stajali bismo na pragu nove diskusije o „smislu“ – međutim ovaj put ne o smislu naše povijesti ili o smislu historizma, nego o smislu daljnje egzistencije naše historiografije. Ipak, vjerujemo da uz pesimističnu alternativu postoji također i alternativa obrata prema boljemu, u obliku novoga historizma, koji će umjeti izbjeći kako nostalgичnom povratku 19. stoljeću tako i zamkama postmodernoga skepticizma.

Bilješke

- 1 F. Nietzsche, *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben*, 1873, E. Troeltsche, *Der Historismus und seine Probleme*, 1922.
- 2 Th. Nipperdey, „Historismus und Historiekritik heute“, u: isti, *Gesellschaft, Kultur, Theorie*, Göttingen 1976, str. 59nn
- 3 G. Scholtz, „Das Historismusproblem und die Geisteswissenschaften im 20. Jahrhundert“, u: *Archiv für Kulturgeschichte* 71/1989, citirano prema: L.Řezníková, *Moderna a historismus. Historické reprezentace v proměnách literatury na přelomu devatenáctého a dvacátého století*, Praha 2004, str. 40.
- 4 K. R. Popper, *The Poverty of Historicism*, London 1957.
- 5 L. Řezníková, *Moderna a historismus*, str. 41.
- 6 A. D. Smith, *The Ethnic Revival*, Cambridge 1981, str. 87 n.
- 7 „Vymezení národní identity v obraze mučedníků“, u: R.B.Pynsent, *Pátrání po identitě*, Praha 1996.
- 8 Ovdje koristim termin povijesne svijesti kao oznaku cijelog zbira odnosa prema prošlosti i njihovih odraza u vremenskom mišljenju i osjećanju, a u kojima su stoga uključeni na jednom polu pogledi i spoznaje kritičke znanosti, na suprotnom pak maglovite (nedatirane i nekonkretizirane) predodžbe o prošlosti. Između oba pola susrećemo se pak s pogledima, u kojima se u različitim odnosima miješa odjek kritičkih spoznaja i naslijeđenih mitova. U tom se pogledu razlikuje termin povijesne svijesti od danas češće korištenog „pamćenja“, koje ne obuhvaća sastavnicu znanstvene spoznaje i s njom računa kao s nekim vanjskim faktorom.
- 9 Usp. npr. D. Třeštík, *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, Praha 2005, str. 101 nn.
- 10 Na tu nesigurnost učestalo je, ali uzaludno upozoravao u svojim esejima Dušan Třeštík.
- 11 Usp. npr. zbornik eseja, koji je objavila M. Koldínská. Inače, tom sam se problematikom u naznaci bavio već prije četrdeset godina: „Co by se stalo, kdyby?“, *Dějiny a současnost* 1968/10, str. 44 n.
- 12 U tom su kontekstu najpoznatije naročito provokativne, ali ne previše uvjerljive studije D. Třeštíka. Usp. npr. „Čechové na prahu nové Evropy, nebo Vymýšlení českého národa“, u: *Češi a dějiny*, str. 167 nn., 194 nn.
- 13 Usp. pogotovo najnovije: M. Havelka, u uvodu 2. sveska edicije *Spor o smysl českých dějin II. 1938-1989. Posuny a akcenty české otázky*, Prag 2006.
- 14 B. Horyna, *Idea Evropy*, Prag, 2001., 134 n.
- 15 L. Niethammer, *Posthistoire. Ist die Geschichte zu Ende?*, Hamburg 1989.; F. Fukuyama, „The End of History?“, u: *The National Interest*, Summer 1989, 3-18, u istom časopisu također daljnji prilozí raspravi. Knižní vydání *The End of History and the Last Man*, New York, 1992.

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 12 2017.

12

Pro Tempore

ČASOPIS STUDENATA POVIJESTI BROJ 12 2017.

Pro Tempore

Pro tempore

Časopis studenata povijesti
godina XII, broj 12, 2017.

Glavni i odgovorni urednik

Porin Šćukanec Rezniček

Uredništvo

Mislav Barić, Lucija Balikić, Lucija
Bakšić,

Ivan Grkeš, Ivana Nodilo, Tomislav
Kunštek

Urednici pripravnici

Tea Miroslavić, Josip Humjan

Redakcija

Mislav Barić, Lucija Balikić, Lucija
Bakšić, Ivan Grkeš, Ivana Nodilo,

Tomislav Kunštek, Tea Miroslavić, Josip
Humjan

Tajnica uredništva

Lucija Balikić

Recenzenti

dr. sc. Iskra Iveljić

dr. sc. Tomislav Galović

dr. sc. Nataša Štefanec

Lektura i korektura

Ana Peček

Ivana Klindić

Dizajn i priprema za tisak

Iva Pezić

Prijevod s engleskog jezika

Marko Lovrić

Marta Brkljačić

Porin Šćukanec Rezniček

Prijevod s češkog jezika

Maja Janković

Izdavač

Klub studenata povijesti - ISHA Zagreb

Tisak

Grafokor d.o.o.

J. Mokrovića 6

10090 Zagreb

tel: +385 1 379 44 22

fax: +385 1 379 44 66

www.grafokor.hr

Naklada

Tiskano u 50 primjeraka

ISSN: 1334-8302

Tvrđnje i mišljenja u objavljenim
radovima izražavaju isključivo stavove
autora i ne predstavljaju nužno stavove
i mišljenja uredništva i izdavača.

Izdanje časopisa ostvareno je uz
novčanu potporu Filozofskog fakulteta
Sveučilišta u Zagrebu.

Časopis je besplatan.

Dostupno na <http://hrcak.srce.hr/>

Adresa uredništva:

Klub studenata povijesti - ISHA

Zagreb (za: Redakcija „Pro tempore“),

Filozofski fakultet Sveučilišta u

Zagrebu, Ivana Lučića 3, 10000 Zagreb

E-mail:

pt.redakcija@gmail.com

psreznic@gmail.com